

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Branka Pavlič

**Vpliv ustvarjalnosti in urbane kulture na razvoj mesta
Koper**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Branka Pavlič

Mentor:izr. prof. dr. Marjan Hočevar

**Vpliv ustvarjalnosti in urbane kulture na razvoj mesta
Koper**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

HVALA

... **mentorju** za strokovne nasvete in spodbudo ...

... **družini** za motivacijo in podporo ...

... **prijateljem** za inspiracijo in energijo ...

VPLIV USTVARJALNOSTI IN URBANE KULTURE NA RAZVOJ MESTA KOPER

Vodilna tema diplomske naloge je predstavitev povezave med ustvarjalnostjo, urbano kulturo in razvojem mest, tako v globalnem smislu kot tudi v domačem prostoru. Naloga skuša nakazati potrebo po visokem vrednotenju ustvarjalnosti v strategijah razvoja, tako v družbeno-prostorskem kot tudi v urbanističnem načrtovanju mest v dobi 21. stoletja. Predvsem v smislu razvojne logike družbenih sistemov, ki se opirajo na možnost za zavestno in načrtno ustvarjanje inovativnih okolij v ožjih in širših prostorskih okvirih. Kajti strategije urbanega razvoja mnogih sodobnih mest, vedno bolj temeljijo na premislekih o tem, kaj naredi mesto privlačno v času vedno večjega razcveta in rasti globalne ekonomije, katere gonilne sile so znanje, ustvarjalnost in inovativnost. Predstavljeni so pogledi in teorije najvidnejših avtorjev, ki obravnavajo tematiko ustvarjalnosti in urbane kulture, ti pa so v zadnjem delu naloge aplicirani na primer mesta Koper.

Ključne besede: ustvarjalnost, urbana kultura, razvoj.

THE INFLUENCE OF CREATIVITY AND URBAN CULTURE ON THE DEVELOPMENT OF THE CITY KOPER

The main topic of the thesis is the presentation of the connections between creativity, the urban culture and the development of cities on the global scale, as well as on regional territory. The thesis points out the necessity to give high value to creativity in development strategies in the socio-spatial and urban planning of cities in the 21st century. Above all in the sense of development logic of social systems, which are based on the possibility to consciously and systematically create innovative environments in narrower and broader spatial frames. As the strategies of urban development of many modern cities are increasingly more based on the reflections about what makes a city attractive in this time of increasing prosperity and growth of global economy, whose driving force are knowledge, creativity and innovation. The thesis presents the views and theories of the eminent authors, who discuss the topic of creativity and urban culture, and in the last part these are applied to the example of the city Koper.

Key words: creativity, urban culture, development.

KAZALO

1 UVOD	7
2 URBANI RAZVOJ IN USTVARJALNOST	9
2.1 DRUŽBENO-PROSTORSKE PREOBRAZBE SODOBNIH MEST	9
2.2 URBANI PROSTOR KOT TALILNI LONEC USTVARJALNEGA RAZREDA	11
2.2.1 Ustvarjalni etos.....	11
2.2.2 Ustvarjalni razred.....	12
2.2.3 Moč lokacije.....	13
2.3 USTVARJALNI MILJE.....	15
2.3.1 Ustvarjalno mesto – »The creative city«	17
2.3.2 Predpogoji ustvarjalnega mesta	18
2.3.3 Ustvarjalni management – »bilbao efekt«	20
3 URBANA KULTURA IN USTVARJALNOST	22
3.1 POGLED NA URBANO KULTURO IN USTVARJALNOST.....	22
3.2 SODOBNE URBANE KULTURNE POLITIKE.....	25
3.2.1 Kulturno planiranje.....	26
3.2.2 Model talenta.....	28
3.2.3 Strategija kulturnih grozdov	31
3.3 NOVA KULTURNA PRIZORIŠČA MESTA	34
4 USTVARJALNOST, URBANA KULTURA IN RAZVOJ: PRIMER MESTA KOPER	36
4.1 OD USTVARJALNEGA DO VSEŽIVLJENJSKEGA OKOLJA	36
4.2 USTVARJALNOST KOT POVEZOVANJE RAZNOVRSTNOSTI	37
4.2.1 Proces priseljevanja.....	38
4.2.2 Odprtost in strpnost do raznovrstnosti	39
4.3 MESTO KOPER IN RAZVOJNI POTENCIALI.....	40
4.3.1 Industrijsko območje luke	40
4.3.2 Mestno jedro in univerza.....	42
4.4 NOVE DRUŽBENE VSEBINE	43
5 ZAKLJUČEK	45
6 LITERATURA.....	47

1 UVOD

Strategije urbanega razvoja mnogih sodobnih mest vedno bolj temeljijo na premislekih o tem, kaj naredi mesto privlačno v času vedno večjega razcveta in rasti globalne ekonomije, katere gonilne sile so: znanost, ustvarjalnost in inovativnost. Politike razvoja so vse pogosteje osnovane na ideji, da je privlačnost mesta za ljudi predpogoj za njegovo rast in uspeh. To pa je nasprotno prepričanju, da je glavni kriterij za osnovanje uspešnega mesta njegova atraktivnost za priliv kapitala in rast novih podjetij. Mesta s primerno razporeditvijo kulturnih funkcij in ustvarjalnosti bodo tako najbolj uspešno in plodno okolje za razvoj kapitala znanja in razvoj kakovostnega bivalnega okolja. Kajti živimo v času velikih sprememb in obetov za boljšo prihodnost. Razvili smo gospodarske in družbene sisteme, ki kot nikoli prej razvijajo človeško ustvarjalnost. To ustvarja neverjetne priložnosti za rast življenjskega standarda, izgradnjo bolj humanega in trajnostnega gospodarstva ter bogati naše življenje v vseh njenih sferah. Toda nobenih zagotovil ni, da se bodo obeti zgodili. Če ne bomo znali razvijati neverjetnih ustvarjalnih potencialov, bodo obeti postali le sanje. Potrebno bo izgraditi širši družbeni in gospodarski sistem, ki bi potenciale znal izkoristiti.

Glavni cilj in hkrati vodilna tema diplomske naloge je predstavitev povezave med ustvarjalnostjo, urbano kulturo in razvojem mest, tako v globalnem smislu kot tudi v domačem prostoru. V nalogi bom poskušala nakazati potrebo po visokem vrednotenju ustvarjalnosti v strategijah razvoja, tako v družbeno-prostorskem kot tudi v urbanističnem načrtovanju mest v dobi 21. stoletja. Predvsem v smislu razvojne logike družbenih sistemov, ki se opirajo na možnost za zavestno in načrtno ustvarjanje inovativnih okolij v ožjih in širših prostorskih okvirih. Pri tem pa se sprašujem, ali je ključ do uspešne razvojne dinamike sodobnih mest, v umestitvi ustvarjalnosti v dolgoročne prostorske plane mesta? Hkrati želim ugotoviti, ali je urbana kultura in umetnost lahko strateško orodje za doseganje konkurenčne prednosti ter razpoznavnosti mesta? Kot raziskovalni primer sem

izbrala mesto Koper, ki je v zadnjih letih doživel številne prostorske in družbene prenovе ter predstavlja potencial za umestitev konceptov ustvarjalnosti in urbane kulture v svoj dolgoročni razvoj.

Naloga je razdeljena na tri dele. Prvo, uvodno poglavje, vsebuje definicije in poglede na ustvarjalnost z vidika dveh glavnih avtorjev teorije ustvarjalnosti. To sta Richard Florida in Charles Landry. Prvi obravnava ustvarjalnost z vidika družbenih razredov, drugi pa v smislu ustvarjalnega upravljanja mesta. V drugem poglavju bo poudarek na urbani kulturi kot sredstvu za ekonomski in družbeni razvoj mest. Predstavila bom tri pristope oblikovanja sodobnih kulturnih politik ter poskusila osvetliti njihove glavne vplive na razvoj ustvarjalnosti in konkurenčnosti mest. Zadnje poglavje je namenjeno obravnavi konkretnega primera. Želim prikazati, da se ustvarjalnost v mestu Koper kaže v povezovanju raznovrstnosti, oziroma v integraciji ustvarjalnosti v vse življenjske sfere (delo, bivanje, rekreacija in upravljanje). Ustanovitev Univerze na Primorskem, nove družbene vsebine in povezovanje pristanišča z mestom predstavljajo glavne potenciale v smeri ustvarjalnega razvoja mesta Koper.

V sklopu teoretičnega dela so opredeljeni in razloženi osnovni pojmi, ki se nanašajo na temo ustvarjalnosti, urbane kulture in razvoja mest. Pregled strokovne literature služi kot izhodišče za razlago procesov v sodobnem mestu. V zadnjem delu se, zaradi neizrazitih posledic ustvarjalnih rešitev v mestu Koper, opiram predvsem na izkušnje iz velikih mest. Za konkretnjšo analizo in razumevanje procesov v Koprju se navezujem na sekundarne vire, kot je Hočevarjeva (1998) analiza revitalizacijske problematike koprskega mestnega jedra, Mlinarjeva (2008a) raziskava o prostorsko-časovni organizaciji bivanja na Koprskem in v svetu ter Bugaričeva (2006) doktorska disertacija na temo umeščanja univerzitetnih vsebin v koprsko mestno jedro.

2 URBANI RAZVOJ IN USTVARJALNOST

2.1 DRUŽBENO-PROSTORSKE PREOBRAZBE SODOBNIH MEST

Izhodiščna točka, ki me je pritegnila k razmišljanju in raziskovanju o vplivu ustvarjalnosti na urbani razvoj, so številne razprave o tem, kateri so tisti dejavniki, ki nudijo mestu dolgoročno prednost, razpoznavnost in konkurenčnost, v vedno bolj globalizirani ekonomiji, kjer so znanje, ustvarjalnost in inovativnost gonilna sila ekonomske rasti in blaginja družbe (Smidt - Jensen 2007).

Že Rossi je mnenja, da sodobno mesto ne obstaja več kot natančno določena kategorija, namesto nje obstajajo značilni problemi, s katerimi se je treba soočiti (Rossi v Koželj 2007, 195). Zato je pomembno pojasniti nekatere družbeno-prostorske značilnosti mesta v dobi 21. stoletja, ki se hkrati razvija in propada, povezuje in deli, gosti in drobi, polni in prazni. Tukaj se kopičijo nasprotja, ki izvirajo iz različnih ciljev, pričakovanj, interesov in vrednot prebivalcev. Mlinar ugotavlja, da globalizacija ustvarja z izenačevanjem dostopnosti in gibljivosti pogoje, značilne za metropole, tudi v manjših mestih. Kjer samodejni razvojni procesi ustvarjajo raznoliko funkcionalno, socialno in kulturno strukturo, ki jo zaznamujejo na drobno porazdeljene in premešane lokalne situacije. Nova tehnologija in oblike komunikacije pa omogočajo, da prostor ne predstavlja več ovire, hkrati pa izgublja tudi svojo zaščitno vlogo. Prostor postaja vse bolj izpostavljen (želenim in neželenim) globalnim vplivom in »globalnim vdorom« (Mlinar 1994, 11). Hkrati pa individuacija (individualizacija) vodi k poudarjanju razlik in svobodnemu obnašanju posameznika. S tem, ko posameznik krepi in uveljavlja lastno identiteto, posledično ustvarja tudi nove življenjske sloge v sodobnem urbanem prostoru. Po mnenju Hočevarja (2000), »... mesto («mestnost») se s svojimi specifičnimi lastnostmi v razmerah naraščajoče univerzalizacije dostopnosti iz nujne potrebe in vnaprejšnje danosti, preoblikuje v reflektivno življenjskostilsko izbiro posameznikov, skupin oz. organizacij« (Hočevar 2000, 19). Nadaljuje, da se posledice procesov preobrazbe kažejo na

ravni posameznika, tako v smislu bivanja in dela kot tudi v smislu specifičnih oblik individualizacije oziroma samorealizacije posameznih in kolektivnih akterjev. Kajti danes je temeljna lastnost sodobnega življenja ta, da poskušamo ustvariti svojo lastno identiteto (Florida 2005). To je ustvarjanje in preoblikovanje sebe na način, ki odraža našo ustvarjalnost, bodisi da gre za kulturno udejstvovanje, sproščanje in rekreiranje, sociabilnost, emancipiranje spolne in seksualne identitete, nakupovanje, obiskovanje ipd. Iz zgoraj omenjenega je potemtakem razvidno, da postaja sodobno mesto vedno bolj zapletena prostorska entiteta, ki zahteva premik iz klasične in toge teoretske obravnave, v bolj inovativno in ustvarjalno razumevanje dolgoročnega urbanega razvoja.

V nadaljevanju bom skušala predstaviti dva aspekta ustvarjalnosti, ki vplivata na urbani razvoj. Izhajala bom predvsem iz dveh avtorjev, to sta Richard Florida ter Charles Landry, ki se najopazneje ukvarjata s tematiko ustvarjalnosti. V socioloških in ekonomskih krogih ter verjetno tudi širše, veljata kot nekakšna »guruja« ustvarjalne urbane teorije, ki sta »zaslovela« predvsem s svojimi »ustvarjalnimi teorijami« in s svetovanjem urbanim planerjem in mestnim oblastem.

Oba poudarjata, da je ustvarjalnost gonilna sila gospodarskega razvoja mest. Zato je (bo) potrebna ogromna pozornost pri načrtovanju spodbudnega inovativnega okolja (ustvarjalni milje (Landry 2000), ustvarjalni etos (Florida 2005), ki bo vključevalo raznovrstnost, široko kulturno dostopnost ter fleksibilnost, kot so: elementi kakovosti življenjskega okolja in različnih življenjskih slogov. Pri čemer predstavlja povezovanje (integracija) raznovrstnosti (različnosti, posebnosti) jedro dolgoročnih razvojnih procesov kot tudi ustvarjalnosti v mikro časovno-prostorskem kontekstu (Tune in Mlinar v Mlinar, 2007, 358). Kljub temu pa ju ločijo številni pogledi, kako, komu in kam usmeriti koncept ustvarjalnega urbanega razvoja. Če na grobo označimo glavno razliko med avtorjema, lahko rečemo, da je C. Landry usmerjen bolj k obravnavi

ustvarjalnosti z vidika upravljanja in revitalizacije urbanih območij z izgradnjo t. i. ustvarjalne industrije, R. Florida pa z vidika človeškega ustvarjalnega kapitala.

2.2 URBANI PROSTOR KOT TALILNI LONEC USTVARJALNEGA RAZREDA

Iz zgoraj omenjenega lahko nadaljujem, da je za R. Florido predmet zanimanja in jedro ustvarjalnosti, ki vodi do uspešnega dolgoročnega gospodarskega razvoja, človek oziroma človeški kapital. To nazorno predstavi v svojem delu *Vzpon ustvarjalnega razreda* (2002), ki je izšlo tudi v slovenščini (2005). Za razliko od večine ekonomistov, ki vidijo »inovativno okolje« le v okviru podjetja in podjetništva, ga on proučuje glede na značilnosti mest, s katerimi le-ta najbolj uspešno pritegujejo in obdržijo ustvarjalne, talentirane »delavce znanja« (*»knowledge workers«*). Avtor je mnenja, da se mesta pojavljajo kot centri in inkubatorji ustvarjalnosti, kot talilni lonci ustvarjalnega razreda, ki uspevajo v vzdušju odprtosti in strpnosti do raznovrstnosti. To pa omogoča uspešen trajnostni razvoj, konkurenčno prednost in izgradnjo novega gospodarstva, ustvarjalnosti (Florida 2005). Mnogi avtorji trdijo, da današnje gospodarstvo temelji na informacijah in znanju. Najbolj znan pristaš takšnega pogleda je bil Peter Drucker, ki pravi: »Osnovni gospodarski vir »sredstva za proizvodnjo«, da uporabim ekonomski termin, ni več kapital, niti naravni viri, niti delo. To je in to bo znanje.« (Drucker 1993, 8). R. Florida temu dodaja, da je najpomembnejše gonilo gospodarstva ustvarjalnost, ta pa ustvarja nove koristne oblike in znanja. Iz tega formulira tezo, ki pravi da: »... sta znanje in informacija orodje in material za ustvarjalnost. Inovacija pa je proizvod ustvarjalnosti.« (Florida 2005, 68). Potemtakem so edini nosilci znanja, ki proizvajajo inovacije, ljudje in njihova ustvarjalnost.

2.2.1 Ustvarjalni etos

Vzpon človeške ustvarjalnosti, ki določa gospodarsko življenje, poganja velike spremembe današnjega časa. Florida pravi, da predanost ustvarjalnosti v

različnih dimenzijah oblikuje osnovni duh naše dobe, oziroma »ustvarjalni etos«, kot mu sam pravi (Florida 2005, 47). To dokazuje s tremi osnovnimi točkami. Prvič, ustvarjalnost je bistvenega pomena za nov način življenja in dela, ki ne temelji več na tradicionalnem gospodarstvu. Nove strukture za sistematično povpraševanje in uporabo ustvarjalnosti, kot so: veliki skladi za temeljne raziskave in tvegani kapital ter širše okolje, ki vključujejo umetniško in kulturno ustvarjalnost, so postale integralne lastnosti novega gospodarskega sistema. Drugič, človeška ustvarjalnost ima več dimenzij. S tem avtor misli na dejstvo, da ustvarjalnost ni omejena samo na tehnološke inovacije in nove poslovne modele, ampak vsebuje tudi značilne oblike razmišljanja in navad posameznikov ter skupin. To pomeni, da ustvarjalni etos napolni vse, od kulture delovnega mesta, do vrednot ljudi in skupnosti ter tako preoblikuje njihovo identiteto. Še več, ustvarjalnost zahteva podporno okolje, ki zagotavlja široko paleto družbenih, kulturnih in tudi gospodarskih vzpodbud. Iz tega lahko razberemo, da je tesno povezana z oblikovanjem novih prostorsko-časovnih oblik bivanja, delovnih okolij, življenjskih slogov, združenj in sosesk. Kot tretji element v nastajajočem obdobju Florida (2005) navaja napetosti med ustvarjalnostjo in organizacijo. Pravi, da ustvarjalni proces ni samo individualen, je tudi družben, ravno zaradi tega so organizacijske oblike potrebne. Toda takšne oblike pogosto dušijo ustvarjalnost, zaradi svojih visoko specializiranih birokratskih aktivnosti. Kljub temu pa zaključuje, da je rast ustvarjalnosti kot gospodarske sile v zadnjih desetletjih prinesla nove gospodarske in družbene oblike, ki so do določene stopnje ublažile te napetosti, niso pa jih dokončno rešile (Florida 2005, 49).

2.2.2 Ustvarjalni razred

Vzpon novega ustvarjalnega gospodarstva je globoko vplival na delitev ljudi v družbene skupine in razrede. Takšne vrste gospodarstvo je ustvarilo nove skupine delavcev, ki jih je Florida poimenoval »ustvarjalni razred«. Določa ga kot gospodarski razred in trdi, da njegova gospodarska funkcija hkrati podpira in informira svoje pripadnike o družbeni in kulturni identiteti ter izbiri življenjskega

sloga. To pa zato, ker njegova definicija razreda temelji na načinu, kako se ljudje sami organizirajo v družbene skupine in razvijajo skupne identitete na podlagi svojih gospodarskih funkcij. Vse ostale družbene in kulturne preference, poraba, nakupovalne navade in njihova družbena identiteta izhajajo iz tega (Florida 2005, 91). Ustvarjalni razred razdeli na dve komponenti:

- »*Super ustvarjalno jedro*«: znanstveniki, inženirji, univerzitetni profesorji, pesniki, pisatelji, umetniki, estradni umetniki, igralci, oblikovalci, arhitekti, miselni vodje sodobne družbe, pisatelji nebeletrističnih knjig, urednike, kulturne osebnosti, raziskovalce iz »think-tankov«, analitike in druge ustvarjalce javnega mnenja.

- »*Ustvarjalne profesionalce*«: profesionalce, ki delajo v industrijskih vejah, ki temeljijo na znanju, kot so visoke tehnologije, finančne storitve, skrb za zdravje, pravo, poslovni management. To so delavci z univerzitetno izobrazbo in imajo visoko raven človeškega kapitala.

2.2.3 Moč lokacije

V zadnjih desetletjih se je pojavila močnejša teorija regionalnega gospodarskega razvoja. Osnovna ideja v tej teoriji (Florida 2005) je, da so ljudje gonilo gospodarskega razvoja. Njeni zagovorniki jo imenujejo teorija človeškega kapitala gospodarskega razvoja. Argumentirajo, da ključ regionalnega razvoja ni v zmanjšanju stroškov poslovanja, ampak v nadarjenosti visoko izobraženih in produktivnih ljudi. Kot mnoge teorije o mestih in urbanih področjih je tudi teorija o človeškem potencialu dolžnik Jane Jacobs (Jacobs 1984). Florida se deloma strinja s takšno teorijo o razvoju, vendar jo razvije dlje. Postavlja si vprašanje, zakaj se ustvarjalni ljudje zadržujejo v določenih krajih? Zakaj v svetu, kjer so ljudje visoko mobilni, raje živijo in se koncentrirajo v nekaterih mestih ter kaj je temu vzrok? Tako je prišel do svojega pogleda in ga imenoval *teorija ustvarjalnega kapitala* (Florida 2005, 236), ki pravi, da regionalni gospodarski

razvoj poganja izbira kraja s strani ustvarjalnih ljudi – nosilcev ustvarjalnega kapitala – ki imajo raje kraje, ki so raznovrstni, tolerantni in odprti do novih idej.

Nadaljuje, da ključ do gospodarske rasti ne leži samo v sposobnosti, da se privabi ustvarjalni razred, ampak da se ta prednost prevede v ustvarjalne gospodarske proizvode v obliki novih idej, novih »high tech biznisov« in rast regije. To izmeriti pa ni lahko. Zato je razvil merilo, ki ga je poimenoval *kazalnik ustvarjalnosti*. Kazalnik ustvarjalnosti je mešanica štirih enakovrednih faktorjev: (1) kolikšen delež delovne sile pripada ustvarjalnemu razredu, (2) inovacij, ki jih merimo kot število patentov po prebivalcu, (3) visoko tehnološka industrija (»high tech« kazalnik) in (4) različnost, ki jo meri z gej kazalnikom kot pameten približek odprtosti področja do različnih ljudi in idej (Florida 2005, 254). Kazalnik ustvarjalnosti je osnovni indikator za položaj regije v ustvarjalnem gospodarstvu. Označi ga kot barometer dolgoročnih gospodarskih potencialov regije. Takšne regije, ki so visoko uvrščene po kazalniku ustvarjalnosti Florida imenuje *centri ustvarjalnosti* (Florida 2005, 254).

Eden glavnih dejavnikov, ki omogoča nastanek tako imenovanih centrov ustvarjalnosti, je ustanovitev oziroma prisotnost univerze, kot osnovna infrastrukturna komponenta ustvarjalnega gospodarstva. Hkrati je to velik potencial konkurenčne prednosti. Vendar to ni dovolj. Da bi univerza učinkovito prispevala k regionalnemu razvoju, mora igrati tri med seboj povezane vloge, ki po Floridovem mnenju odražajo ustvarjalne kraje s »3T – tehnologijo, talentom, toleranco« (Florida 2005, 298). Kajti univerze so centri sodobnih raziskav (*tehnologija*), so uspešne pri privabljanju talentov (*talent*), pomagajo ustvarjati napredno, odprto in strpno vzdušje za ljudi, kar pomaga pri vabljenju pripadnikov ustvarjalnega razreda (*toleranca*). Lahko bi rekli, da na ta način pomagajo izgraditi širšo kakovost kraja skupnosti, v kateri se nahajajo. Toda univerze tega ne morejo narediti same, ker so le del širše socialne strukture. Skupnost, ki jih obkroža, mora biti sposobna absorbirati inovacije in tehnologije, ki jih univerza generira. Hkrati pa mora pomagati, da se vzpostavijo širše prednosti

življenjskega sloga in kakovosti prostora, ki jih iščejo pripadniki ustvarjalnega razreda. Značilnost njihovega življenjskega sloga je aktivno iskanje izkušenj, ki jih lahko ponuja kakovosten ustvarjalni prostor. Bodisi da gre za rekreativne izkušnje predvsem na prostem, kulturne in umetniške izkušnje. Izkušnje na ravni ulice, kot so kavarne, restavracije, glasbeni klubi, umetniške galerije, knjigarne ali druge trgovine in različni hibridni prostori – kot so: knjigarna s čajnico, majhen teater ali galerija/studio/prostor z živo glasbo, bar z dizajnersko trgovino.

2.3 USTVARJALNI MILJE

Sinonimno pojmu »*milje*« Robertson (in nekateri drugi avtorji) uporabljajo pojem *sociosfera* (Robertson 1992/1994). V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je beseda *milje* sinonim za besedo okolje, bodisi da gre za geografsko, družbeno, ustvarjalno ali posameznikovo individualno okolje. Avtorji, kot so Hannerz (1980, 1992), Albrow (1996), Hetherington (1996) in Duershmidt (1997) obravnavajo ravno tematiko *individualnega miljeja* in izpostavljajo njegove miroglobalizacijske pomene. To pomeni, v kakšni meri le-ta definira obseg posameznikovih (ne)stabilnih časovno-prostorskih okvirov, horizontov prostorsko-časovne konfiguracije (Hočevar 2000, 71). Posameznikov *milje* ni omejen zgolj na posamično lokalno okolje ali zgolj na omejene dimenzije globalnega okolja, temveč vpliva tudi na njegovo »*refleksivno razločevanje*« in »*selekciranje prostorov in krajev*.« Kajti ravno kraji so z vidika posameznika vsakokratna prostorska konkretizacija širšega osebnega *miljeja* kot »centri neposrednih izkušenj sveta« (Relph v Hočevar 2000, 76), ki vključuje tako kibernetiko kot tudi fizično grajeno okolje. Potemtakem »*individualni milje*« ne moremo enačiti s pojmom prizorišča, ker so le-ti lahko razširjeni, kolikor je to praktično mogoče, na cel svet (Albrow v Hočevar 2000).

Vendar pa so zgoraj omenjene razlage miljeja, le nekatere dimenzije njegovega pojmovanja. Pojem *milje* se v literaturi vedno bolj pogosto uporablja v povezavi s pojmom ustvarjalnosti, ki je predmet zanimanja v moji diplomski nalogi. Med njimi

izstopa zlasti "creative milieu" ali »*milieu des innovateurs*« (ustvarjalno okolje), ki je sinonim za sposobnost uspešnega prenosa novih razpoložljivih znanj v prakso in intenzivno povezovanje znanstveno-tehnoloških centrov z gospodarskimi združenji. Dosedanje raziskave (npr. Aydalot 1986; Mouwen 1987; Campagni 1991; Maillat 1992; Fromhold-Eisebith 1995) opozarjajo na pomen ustvarjalnosti in prikazujejo gospodarsko strukturo, skupaj s ponudbo storitvenih dejavnosti z visoko produktivnimi razvojno-raziskovalnimi dejavnostmi (»*venture capital*«). Zraven sodita še primerna infrastrukturna povezanost in kakovost življenjskega okolja. To je nov pogled in temu je prilagojena sodobna razlaga vsebin razvojnega načrtovanja, ki se razlikuje od doslej uveljavljenih tradicionalnih pogledov (Ravbar 2007, 119).

Eden izmed pomembnejših avtorjev, ki pojem *milje* obravnava v povezavi z ustvarjalnostjo, je nedvomno Charles Landry (2000). Avtor definira *ustvarjalni milje* kot kraj – lahko je sestavljen iz grozdenja različnih stavb, lahko je le del mesta, je regija ali pa mesto kot celota – ki vsebuje potrebne predpogoje, kot so »*trda*« in »*mehka*« infrastruktura, katera posledično spodbuja in ustvarja tok idej in inovacij. Takšen »*milje*« je vsakršno fizično prizorišče, kjer obstaja kritična masa umetniških vodij, intelektualcev, socialnih aktivistov, umetnikov, ustvarjalcev, vplivnih borznih posrednikov ali študentov, ki lahko operirajo v odprtem, kozmopolitanskem kontekstu, v katerem interakcije ustvarjajo nove ideje, artefakte, produkte, institucije, delovna mesta ter tako prispevajo k ekonomskemu uspehu. Pod pojmom »*trda*« infrastruktura Landry navaja stavbe in institucije, kot so raziskovalni inštituti, izobraževalne in kulturne ustanove ter ostale servisne dejavnosti, kot sta zdravstvo in transport. »*Mehko*« infrastrukturo pa definira kot sistem asociativnih struktur in socialnih mrež, povezav in človeških interakcij, ki spodbujajo tok idej (*flow of ideas*) med posamezniki in institucijami (Landry 2000, 133). Takšne vrste infrastruktura so na primer klubi, družabna zbirališča, kot so bari, restavracije, neformalne društva, marketinški konzorcij itd. Z drugimi besedami so to kraji, kjer se lahko ljudje družijo, se med seboj povezujejo ter tako razvijajo in izmenjujejo svoje kreativne ideje.

Zanimanje za urbani *ustvarjalni milije* leži v izrazitem uspehu nekaterih mest in regij, ki so uporabili netradicionalni ustvarjalni pristop v svojem urbanem in regionalnem razvoju ter uspešno umestili ustvarjalnost v svojo »genetsko zasnovu« (Landry 2000, 132). Pri tem igrajo bistveno vlogo visoko povezane in nehierarhične inovativne regije, kot na primer Silicijska dolina, v katerih podjetja, večinoma so to manjša, uspevajo v *miljeju* specializiranih servisnih dejavnosti in tehnoloških inovacij. Mesta, ki so uspešno umestila ustvarjalnost v svoj urbani razvoj, Landry poimenuje z besedo »*creative city*« ali ustvarjalno mesto. To tematiko širše obravnava v svoji knjigi *The creative city: a toolkit for urban innovators* (2000), v kateri poudarja, da postaja načrtno ustvarjanje posebnih kulturnih območij, ustvarjalnih milijejev ali grozdov vzorni način za revitalizacijo in razvoj mest v prihodnosti. Ravno zaradi tega, bom v nadaljevanju diplomske naloge skušala na kratko predstaviti glavne značilnosti takšne vrste upravljanja z urbano ustvarjalnostjo.

2.3.1 Ustvarjalno mesto – »The creative city«

Da bi lahko širše definirali pojem »ustvarjalnega mesta«, je nujna povezava s konceptom ustvarjalne industrije oziroma »*creative industry*« (Landry 2000), ki temelji na ustvarjalni kulturi in umetniških aktivnosti. Strokovnjaki (DCMS 2001) so formalizirali ustvarjalno industrijo na 13 področij: oglaševanje, arhitektura, založništvo, radio in televizija, oblikovanje, film, glasba, programska in računalniška oprema, računalniške igrice, modno oblikovanje, uprizoritvene umetnosti in vizualne umetnosti. Kot pravi Justin O'connor: »V postindustrijskem obdobju, postajajo mesta centri globalne ekonomije, kjer igrajo pomembno vlogo povezave (networks) in tokovi (flows): kapitala, informacij, dobrin in storitev, ljudi in idej.« (Gligorijević 2007, 21). Mesta postajajo ključna, ker obvladujejo centre globalnih povezav in omrežji, hkrati so edini možni prostori, kjer se lahko razvija posameznikov intelektualni in ustvarjalni potencial ter inspiracija. Urbani prostor ponuja številne priložnosti in množico interakcij, ki spodbujajo mesta, da

samostojno rešujejo urbane probleme in tako izboljšajo kvaliteto življenja v celotni regiji (Landry 2000).

Ključni pojmi, ki definirajo ustvarjalno mesto, so po mnenju Judith Ryser in Waikien Ng: »... kultura kot gonilna sila urbanega razvoja, kultura in lokalna ekonomija, visoko kvalitetni urbani dizajn, 24-urna družba, infrastrukturno grozdenje; inovativne urbane organizacijske strukture, urbani marketing in »branding«, razločljivost, lastni urbani vrednostni sistem in internacionalizacija« (v Gligorijević 2007, 21). Avtorja določata tudi nekatere institucionalne pogoje, ki omogočajo ustvarjalni urbani razvoj: »... odločno vodenje (*leadership*), celostni pristop, jasni cilji, investiranje v ustvarjalnost in inovacije, implementacija inovativnih urbanih strategij in zavedanje o lastnih prednostih in pomanjkljivostih« (v Gligorijević 2007, 22). Kot lahko opazimo, je ideja o ustvarjalnem mestu zapleten pojem, ki dovoljuje različne razlage in razvojne pristope.

2.3.2 Predpogoji ustvarjalnega mesta

Obstajajo številni predpogoji, ki določajo, ali je mesto naklonjeno ustvarjalnosti ter hkrati sposobno umestiti ustvarjalnost v svojo organizacijsko strukturo in način mišljenja, ki določa dolgoročni razvoj mesta. Poleg konkretnih faktorjev, kot so prisotnost izobraževalnih ustanov, Charles Landry (2000) trdi, da morajo obstajati tudi bolj neoprijemljivi aspekti ustvarjalnosti, kot so na primer sistem vrednot, življenjski stil in identifikacija ljudi z mestom. Takšne aspekte je avtor razdelil na sedem skupin:

1. *Osebnostne kvalitete* (»*personal qualities*«) – Mesto ne more biti ustvarjalno, če nima ustvarjalnih ljudi, ki so sposobni razmišljati inovativno, odprto in fleksibilno. Postavlja se vprašanje, kako pritegniti in obdržati ustvarjalne posameznike. Bolj podrobno bom to tematiko predstavila v prispevku o teoriji ustvarjalnega kapitala Richarda Floride.

2. *Volja in sposobnost vodenja* (*»will and leadership«*) – Ustvarjalno mesto potrebuje ljudi z voljo (will) in željo po spremembah. Ni dovolj le njihova ustvarjalnost kot taka. Da bi bili ljudje sposobni gojiti zavedanje in voljo do sprememb, je pomembna njihova identifikacija s samim mestom in vizualizacija dolgoročnih ciljev. Ravno zaradi tega mesta nujno potrebujejo inovativne in vizionarske vodje (leaders). Uspešni vodja je tisti, ki uspešno združi voljo, resurse in energijo z vizijo in razumevanjem potreb, tako mesta kot njenih prebivalcev.
3. *Pestrost in raznovrstnost ljudi* (*»human diversity and access to varied talent: mixing people«*) – Mesta nujno potrebujejo socialno in kulturno pestrost, ki spodbuja medsebojno razumevanje in učenje. Ponavadi je živahna družbena struktura odvisna od tolerantnosti, oportunitet in občutka varnosti njenih članov. Takšna vitalnost lahko zviša stopnjo participacije, transakcij in interakcij ljudi, ki pospešuje razvoj ustvarjalnih aktivnosti. V nasprotju pa mesta z enotno in homogeno populacijo težje dosežejo visoko stopnjo ustvarjalnosti in inovacij.
4. *Organizacijska kultura* (*»organizational culture«*) – Da bi ustvarjalni proces lahko stekel, je nujen premik iz tradicionalne, toge in visoko birokratske organizacijske kulture v bolj fleksibilno in odprto, značilno za postmoderno obdobje. Organizacijska kultura mora temeljiti na znanju, kajti le učeče se organizacije lahko igrajo strateško vlogo v vedno bolj globalizirani dobi 21. stoletja. Ravno zaradi tega morajo mestni upravljavci spodbujati pogoje za uspešen razvoj »učeče družbe«, ki seže dlje od same formalne izobrazbe.
5. *Močna lokalna identiteta* (*»fostering strong local identity«*) – Sodobna mesta sestavljajo številne, med seboj različne identitete, ki se odražajo v množici raznolikih življenjskih stilov. V vedno bolj homogeniziranem svetu je utrditev kulturne identitete odločilni faktor, ki naredi mesto posebno in ga loči od drugih. Ustvarjanje specifičnih simbolov mesta in njenih predelov, ki so vidni v značilnih lokalnih jedeh, glasbi, obrtnih dejavnostih,

- umetnosti ali kakršnihkoli lokalnih posebnosti, ustvarjajo dodano vrednost, raznovrstnost in raznolikost med mesti.
6. *Urbani prostor in njegove funkcije* (*»urban space and facilities«*) – Urbani prostor je tukaj mišljen predvsem kot javni prostor ali javna sfera mesta. Pripomore k razvoju ustvarjalnosti predvsem zato, ker omogoča ljudem, da gredo preko vsakodnevnih utečenih družinskih, delovnih in socialnih poteh. Bodisi da gre za center mesta, virtualni ali fizični prostor ter zbirališča, ki nudijo priložnosti za kulturno-umetniško udejstvovanje in delovanje ljudi v urbanem prostoru. Kajti umetnost in kultura sta pomembno strateško orodje razvoja in revitalizacije ustvarjalnega mesta.
 7. *Mreženje in asociativne strukture* (*»networking and associative structure«*) – Ustvarjalnost nekega mesta lahko spodbuja tudi množičnost povezovanj, bodisi da gre za ekonomske, znanstvene ali kulturne povezave. Mesta in njeni prebivalci se lahko povezujejo znotraj v samem mestu ali razširijo povezave na regionalni oziroma internacionalni prostor. Pri tem pa so globalizacija, povečana mobilnost, nova tehnologija komunikacij le nekateri dejavniki, ki omogočajo hitrejša povezovanja.

2.3.3 Ustvarjalni management – »bilbao efekt«

Bilbao je, kot glavno mesto Baskije, doživelo prenavo in revitalizacijo s pomočjo velikih in drastičnih posegov v prostor oziroma s t. i. signalnim (*flagship*) pristopom (Jerše 2006, 43). Prej je bil Bilbao industrijsko in močno onesnaženo mesto, v nekaj letih pa se je popolnoma preusmerilo na turizem in spremljajoče dejavnosti. Pri celoviti revitalizaciji mesta je šlo za medsebojno povezavo štirih osnovnih projektov: mobilnost in dostopnost, regeneracijo, kulturno središče in družbeno akcijo. Glavni adut uresničevanja teh razvojnih konceptov je bil veliki začetni signalni projekt Guggenheimovega muzeja sodobne umetnosti leta 1997. Mesto je s tem doživelo pravi infrastrukturni šok in hkrati dobilo ogromen ekonomski priliv, zato je lahko začelo urejati prometno omrežje in pospeševati okoljsko regeneracijo. Kljub velikanskim začetnim investicijam v signalni projekt,

se je v Bilbao račun izšel zaradi zelo drzne promocije radikalnih posegov v tradicionalno podobo mesta. Prenova zapuščenih in močno onesnaženih industrijskih obratov, rudnikov in pristaniških dokov v širšem središču mesta ne bi nikoli uspela brez uspešne imaginarne preobrazbe in rekonstrukcije podobe mesta Bilbao v turistično-muzejsko mesto.

3 URBANA KULTURA IN USTVARJALNOST

Že Hall (1998) je mnenja, da so tako zgodovinsko kot geografsko mesta od nekdaj predstavljala pomemben center kulturnega in ekonomskega delovanja. Od samega začetka so imela mesta znatno sposobnost ustvarjati kulturo v obliki umetnosti, idej, različnih stilov in oblik življenjskega sloga, hkrati pa so proizvajala visoke stopnje ekonomskih inovacij in rasti (Scott 2000, 2). To je še posebej opazno v zadnjih letih, kjer se je zgodil velik razcvet in rast ekonomije, katere gonilna sila so znanost, ustvarjalnost in inovativnost. To je povzročilo, da so postale politike razvoja vedno bolj pomembne. Predvsem pa, da so le-te vedno pogosteje osnovane na ideji, da je privlačnost mesta za ljudi predpogoj za njegovo rast in uspeh. To pa je vsekakor nasprotno prepričanju, da je glavni kriterij za osnovanje uspešnega mesta njegova atraktivnost za priliv kapitala in rast novih podjetji (Florida 2005).

Nove urbane kulturne politike postajajo bolj vsestranske in vključene v procese urbanega planiranja ter v svoj obzir vključujejo ekonomske in prostorske vplive. To kaže na nesporno dejstvo, da je postala kultura središčna os tako ekonomskega kot družbenega razvoja, ki ne temelji več le na enem načelu, ampak vključuje soodvisnost večih principov. Na tem mestu želim dodati, da bom v nadaljnji obravnavi diplomske naloge potencialne ustvarjalnosti in urbane kulture povezala predvsem z idejami o kulturni ekonomiji in politiki ter kako le-te vplivajo na kompetitivnost mest v globalnem ekonomskem sistemu.

3.1 POGLED NA URBANO KULTURO IN USTVARJALNOST

V zadnjih letih je opazno zanimanje za mobilizacijo kulturnih sredstev pri revitalizaciji ekonomije. Kultura je vedno bolj naravnana v produkcijo kapitala, potrošnje in urbano dogajanje, ki so hkrati glavni predmeti postindustrijske ekonomije (Amin v Smidt - Jensen 2007, 2) in mestom omogočajo tekmovanje v globalnem ekonomskem sistemu. Zanimanje je razvidno predvsem iz obilice

literature, ki zadeva teme o »urbani renesansi«, »ustvarjalnih mestih« itd. ... na splošno gre za literaturo, ki napaja diskurz o novih potencialih urbane kulture.

Na tem mestu se sprašujem, kaj sploh je urbano? V čem je urbano sploh povezano s kulturo? Po Aminu (v Smidt - Jensen 2007, 2), ki pojem urbanega »gleda« skozi prizmo sodobne kulturne politike, so razvidne vsaj tri manifestacije urbanosti:

1. Velika mesta proizvajajo množico ekonomskih faktorjev: velik trg delovne sile, podjetja in sorodno industrijo ter z njimi povezane ustanove. Informacijsko mrežo; zbirna mesta za hiper mobilne; izobraževalne, kulturne in prostočasne institucije; dostop do raznih vplivnih ustanov itd. Vsi ti dejavniki so bili identificirani kot specifični *kulturni resursi*, ki so dostopni predvsem v velikih mestih. S tem vidi avtor urbanost kot pokazatelja sodobnega kapitalizma (Amin; Sassen v Smidt - Jensen 2007, 3).
2. Hkrati pa *utrip urbanosti* privlači določene umetniške in druge ustvarjalne skupnosti. Ta utrip (»buzz«) napaja pomembne odnose v oblikovalski in znanstveni produkcijski mreži. Ponuja raznolikost in raznovrstnost, ki spodbuja nove priložnosti in ideje, ki jih zahteva ekonomija kulture in njene institucije; univerze, medijske hiše, zabavno industrijo, poslovni in ustvarjalni sektor in umetniške organizacije. Vrvež (»buzz«) je ekonomska sila mesta, ki se srečuje s svetovljanskimi potrebami znanosti in tehnologije. Tako postajajo kulturne potrebe mesta predvsem pridobitve, v smislu širjenja nove »ekonomije znanja«. Na to dejstvo kaže predvsem trend, da poleg konvencionalnih oblik kulture, multikulturnih prostorov, ki soustvarjajo mestni vrvež, stopajo v ospredje zanimanja za bolj »nemainstrimovske« oblike kulture in načina življenja. Kot primer lahko navajam raziskavo Floride (2005), ki je ugotovil, da imajo kraji, odprti in strpni do homoseksualcev, višjo stopnjo poslovne ustvarjalnosti in inovativnosti.

3. Kulturna ekonomija se je konceptualizirala v prostoru, ki ga oblikuje potrošniška družba, kjer trženje kulture ustvarja dobiček (Urry 2002; Zukin 1995). To je mogoče opaziti že vsaj dve desetletji, kjer so strategije urbanega razvoja pod močnim vplivom zamisli o trženju kulture. V novem pospešku urbanega je celotno mestno življenje postalo priložnost za trženje. Kajti potrošnja in bogatenje komercialnih dejavnosti se napajata ravno iz umetnosti prodaje prostora užitek. Obstajajo številni primeri transformacije mest na račun velikih investicij, prestižnih projektov in tržno usmerjene regeneracije. Na ta način skušajo mesta preoblikovati v kozmopolitanska središča in prizorišča spektakla (Amin v Smidt - Jensen, 2007: 3).

Pomembna gonilna sila, ki stoji za večjim spoštovanjem urbanih kvalit, je porast »nove ekonomije«, ki za trajnostno rast nujno potrebuje sposobnost inovacij in ustvarjalnosti. Nova ekonomija radikalno spreminja način vključevanja podjetij v konkurenčni trg, predvsem odkar se je proces inovacij prenesel tudi izven meja podjetij (Florida 2005; Scott 2000). Medtem, ko je bil pri izboru lokacije včasih poglavitni dostop do delovne sile, nizkih davkov in ostalih stroškov, so dandanes pri izboru lokacije pomembne urbane kvalitete kljub temu, da ostajajo stroški proizvodnje še vedno pomemben faktor. Dandanes je ugodna urbana klima, kjer se srečujejo različni življenjski stili in skupnosti, obogateni z visoko umetnostjo, eksperimentalno in alternativno umetnostjo. Takšna klima pa oblikuje prostor, ki je privlačen za inovativno delovno silo v ekonomiji znanja (Florida 2005). Čeprav omenjene kvalitete niso nujno ključne za napajanje vseh procesov inovacij, so postale neobhoden element napajanja procesa ustvarjalnosti.

Ta argument zagovornikov teorije o »ustvarjalnih mestih« (Florida 2005; Landry 2000) ni samo v kontrastu s klasičnimi uveljavljenimi teorijami inovacij in rasti, temveč tudi v nasprotju s konvencionalnimi teorijami urbanih kulturnih strategij, ki so se mnoga leta koncentrirala le na poslovno potrošnjo. Mesta, ki bi bila rada

konkurenčna v novi ekonomiji, bi morala ceniti umetnost ne le zaradi estetskih razlogov ali zaradi dejstva, da umetnost soustvarja identiteto mesta. Umetnost mora biti pomemben faktor, predvsem ker napaja in inspirira proces inovativnosti, ki se potencialno zaključi v ustvarjalnih proizvodih in uslugah. Do podobnih zaključkov so prišli tudi Scott (2000), Evans (2001), Amin in Thrift (2002), ki menijo, da so kultura, kraj in ekonomija simbiotske kategorije postfordistične ekonomije. Simbolični, politični in ekonomski aspekti kulture še nikoli niso bili bolj povezani (Evans 2001, 2). To nakazuje na dejstvo, da bodo mesta z razvito kulturo zavzela visoko pozicijo v hierarhiji nove ekonomije.

3.2 SODOBNE URBANE KULTURNE POLITIKE

Dandanes kulturne politike pogosto vključujejo humanistična načela, kot so približevanje upodabljalnih umetnosti (*fine arts*) širšemu občinstvu in omogočanje lažjega dostopa do umetnosti. Obenem se opirajo tudi na sociološka načela, ki se zavzemajo za približevanje kulture marginalnim skupinam in se fokusirajo predvsem na ožjo družbeno celico oz. na lokalno skupnost. Poleg slednjih so močno prisotni tudi ekonomski temelji, ki bazirajo na kulturni industriji in reprezentativnih projektih, s katerimi poudarjajo novo sliko mesta (Landry 2000).

Kultura ima pomembno vlogo pri oblikovanju vrednot, saj pomaga razvijati ustvarjalnost, imaginacijo, prilagodljivost in sodelovanje, medtem ko razvoj nacionalne kulturne identitete krepi socialno kohezijo in prispeva k ustvarjanju temeljnega družbenega soglasja o krepitvi razvojnih potencialov in ustvarjalnem odzivanju na izzive globalizacije kot tudi kulturnem pojavu. V sodobnih razmerah so na področju kulture po mnenju Bibiča (2005) pomembni zlasti demokratizacija, v smislu povečevanja (aktivne in pasivne) kulturne participacije državljanov in dostopnost kulture in kulturne dediščine, odprtost, razvoj kulturnega pluralizma in decentralizacija države na regije in civilno družbo. Celostno ohranjanje kulturne dediščine pomeni njeno vklapljanje v vsakdanje življenje in zavest ljudi kot del

njihovega življenjskega okolja in gospodarske dejavnosti. »Sodobna kulturna politika mora biti zato oblikovana tako, da spodbudi vključevanje v tokove svetovne kulturne izmenjave, s ciljem oblikovati odprto multikulturno družbo in razvijati individualno in kolektivno identiteto, hkrati pa ohranja celostno ohranjanje kulturne dediščine« (Bibič 2005, 99).

Temu sledi, da se snovalci sodobnih kulturnih politik v osnovi opirajo predvsem na sledeče tri pristope: kulturno planiranje, strategijo talenta in strategijo kulturnih grozdov (*cultural planing, talent strategy and cultural cluster strategy*). Menim, da se strategije med seboj prepletajo in so v določeni meri soodvisne, saj vse stremijo k enakim ciljem družbeno-kulturnega oz. umetnostnega razvoja ter ekonomskim in socialnim ciljem. Kljub temu, pa se pri tem različne strategije prislužujejo različnih metod. Zato bom v nadaljevanju na kratko predstavila glavne značilnosti omenjenih treh pristopov ter skušala osvetliti glavne prednosti, ki jih lahko imajo takšne strategije kulturne politike na razvoj sodobnih ustvarjalnih in konkurenčnih mest.

3.2.1 Kulturno planiranje

Kulturno planiranje je značilno za preobrat, ki se je zgodil na področju snovanja urbanih kulturnih politik v poznih devetdesetih prejšnjega stoletja. Cilj tega pristopa je doseči čim večjo integracijo, tako umetnosti in kulturnega izražanja, kakor tudi kulturnih resursov, v revitalizacijo mest in življenja v mestih (Landry 2006; Bianchini 1993). Temelji na antropološkem konceptu »*kultura kot način življenja*« in zajema vse aspekte, ki bi lahko prispevali k »nastajanju prostora«, tako materialne kot nematerialne; umetnost, kulturno dediščino, lokalne prireditve in običaje, mladinsko kulturo, etnične manjšine in skupnosti, lokalne izdelke in obrt, javne prostore, arhitekturo itd. Mesta, ki bi želela delovati v skladu s strategijo kulturnega planiranja, bi potemtakem morala umestiti kulturo v središče razvojnih strategij, da bi ta lahko bila vključena v vse aspekte urbanega razvoja (Bianchini 1993). Kulturno planiranje temelji na prepričanju, da lahko prostor ob

upoštevanju lokalnih resursov postane boljši, če se mobilizira njegov instinkt oz. »*genius loci*« in njegove predispozicije, ki na prvi pogled morebiti sploh niso tako opazne. To poudarja tudi Landry, ki pravi: »V vsakem prostoru obstaja več možnosti, kot jih opazim na prvi pogled. Te so lahko neopazne, nepriznane ali premalo priznane« (Landry 2006, 272). Ker je kulturno planiranje širok in holistični pristop, je kot tak nasproten ozkemu konceptu sektorskega načrtovanja, ki je osredotočen predvsem na upodablajoče umetnosti (*fine arts*) in tako imenovano visoko kulturo. Sektorski pristop izhaja iz planerskega pristopa, ki ga je zagovarjala Jane Jacobs v 60-letih. Mesto je obravnavala kot konceptualiziran ekosistem, sestavljen iz različnih sfer (ekonomske, socialne, etnične), ki soobstajajo v nekem naravnem toku preko sebi lastnih procesov, kar je bilo zaradi fragmentiranosti težko za razumevanje in obravnavo (Jacobs v Smidt - Jensen 2007, 10).

Za kulturno planiranje je značilna osredotočenost na prostor in kraj (bodisi soseka ali celo mesto). Takšno planiranje krepi kulturni pluralizem, saj omogoča izražanje vseh segmentov v družbi. Kajti kulturni planerji v tem pristopu planirajo široko paleto družbenih segmentov, kot so življenjski stili (*lifestyles*) in kvaliteta življenja, dnevni običaji in strukture prebivanja, nakupovanja, dela in izrabe prostega časa. To je poudarjal že Giddens, ko je definiral, da mora planiranje slediti trem bazičnim koordinatam, to so ljudje - delo - kraj (Giddens v Mercer 2006, 5). Kot tako predstavlja kulturno planiranje demokratičen pristop k snovanju kulturnih planov kot tudi metodo urbanega razvoja. V svojem članku *Cultural planning for urban development and creative cities* je C. Mercer (2006) definiral kulturno planiranje kot strateški in celostni način uporabe kulturnih resursov pri razvoju skupnosti (Mercer 2006, 6).

Pristop je požel veliko kritik, predvsem zaradi izjemno širokega antropološkega pristopa, ki onemogoča eksaktnejše planiranje na ožjem področju in onemogoča postavljanje prioritet. Prav tako lahko onemogoči snovanje kulturnih politik, saj je usklajevanje tako različnih ciljev razvoja mesta, kot so na eni strani ekonomski in

socialni cilji ter razvoj umetniškega in kulturnega življenja na drugi strani, izjemno zahtevno. Glavna kritika osredotočanja kulturne politike na socialne, ekonomske in kulturne sfere je, da ne reši problema socialne deprivacije in izključenosti (Bayliss; Skot - Hasen v Smidt - Jensen 2007, 11).

3.2.2 Model talenta

V politikah in poslovnih krogih se je model talenta (znan tudi pod imenom »teorija ustvarjalnega razreda«), ki ga je predstavil Florida, izkazal kot izjemno učinkovitega, predvsem v primeru mest, ki se srečujejo z nekaterimi problemi, ki jih je prinesla »nova ekonomija«. Temeljni argument, ki ga Florida zagovarja je, da so prostori, ki ponujajo atraktivna delovna mesta, kvaliteto življenja in možnosti razvoja različnih življenjskih stilov, hkrati tudi privlačni za visoko kvalificirano in mobilno delovno silo. Faktorji kvalitete življenja so predvsem razvit javni prevoz, kvalitetne javne izobraževalne ustanove, parki in rekreacijske površine, kulturne institucije in prostori umetnosti. Njegovi pogledi na kulturo in umetnost se nekoliko razlikujejo od tradicionalnih opredelitev. Javna sredstva v kulturni so navadno usmerjena k ustvarjanju kapitala, medtem ko ima Florida svoj pogled na to, kako naj bi kultura in umetnost privlačila talent. Opozarja na dva aspekta kulture v mestih, ki prav tako vplivajo na tržno konkurenčnost mest v novi ekonomiji.

1. Prva je kulturna vibracija (*cultural vibrancy*), ki je definirana kot privlačnost, ki jih ulicam prinašajo ulični lokali, restavracije in čari ulične kulture, galerije in lokalna glasbena scena. Čeprav večina teh pojavov nastane spontano, simbiotično in brez predhodnega načrtovanja, je razumljivo, da uličnega utripa ni moč v celoti ustvariti preko načrtovanja mestnih kulturnih politik. S pravilnim planiranjem lahko ustvarimo le pogoje, ki omogočajo in spodbujajo razvoj uličnega življenja. Ustvarjanje pogojev za razvoj tovrstnih dejavnosti in aktivnosti je tudi naloga sodobnega urbanizma (Landry 2006; Florida 2005).

2. Drugi dve dimenziji kulture sta tolerantnost in raznovrstnost, merljivi z »indeksom homoseksualcev« in »indeksom tujcev«. Kot sem že predhodno omenila, je Florida opazil visoko korelacijo med poslovno ustvarjalnostjo in inovacijami ter »indeksom homoseksualnosti«. Mesta, ki najvišje kotirajo v konkurenci mest v novi ekonomiji, so tako tista, ki so tolerantna, kjer soobstaja množica različnih življenjskih stilov, obogatena z visoko umetnostjo ter eksperimentalnimi in alternativnimi umetniškimi krogi. Omenjeni faktorji so se izkazali kot ključni pri produciranju visoko kvalificirane delovne sile in pri privlačnosti prostora za dodatno gravitiranje tovrstne delavne sile na določenem prostoru (Florida 2005).

Čeprav naštetih kvalitet prostora ne moremo direktno povezati z inovativnim procesom znotraj poslovnega sveta in znanosti, je dokazano, da so postali nepogrešljivi pri ustvarjanju ustvarjalnosti v določenem prostoru in privlačnosti prostora za ustvarjalno in talentirano delovno silo. Slednji argument ne nasprotuje le klasičnim inovacijsko-rastočim teorijam, ampak tudi tradicionalnim strategijam kulturnega planiranja v mestnem prostoru, ki je do sedaj zanemarjalo pomen poulične kulture in se je koncentriralo le na pasivno potrošnjo (Mommaas v Smidt - Jensen 2007, 12). Florida opozarja na povezave med kulturo, življenjskim stilom in mestno ekonomijo, ki je v nasprotju s trdo instrumentalizacijo kulture, kot so na primer ustaljene strategije investiranja v »mainstream« kulturne signalne projekte.

Floridove ideje so povzeli po vsem svetu, brez pretiranega spreminjanja njenega bistva. Najbrž zato, ker ideja v svojem bistvu ni revolucionarna, prej skromna. V praksi bi se njegova ideja manifestirala v »... zagotavljanju sredstev za kulturne dogodke, mobilizacijo privatnih in javnih sredstev, revitalizacijo historičnih predelov, izgradnjo nove infrastrukture, ki jo narekuje sodoben način življenja ipd. Najbolj pomembno je zagotavljanje spodbudnega okolja za mlade« (Florida 2005, 294).

Kritiki opozarjajo predvsem na praktično manifestacijo ideje. Pojem kvalitete življenja je subjektiven in zahteva določeno raven družbenega konsenza. Kritika je skladna z obstoječimi ugotovitvami v literaturi, ki izpostavljajo nasprotje med urbaniimi tržno naravnanimi projekti na področju kulture in družbenimi pravicami. Le-ta je razvidna v vse večji polarizaciji družbe v hitro rastočih mestih (Harvey 1990). Strukturne spremembe v globalni ekonomiji so privedle do potrebe povečanja simboličnega kapitala v mestih, predvsem s strani elite. Za višje sloje družbe udejstvovanje v visoki kulturi pomeni, da se razlikujejo od ostalih družbenih slojev (Harvey 1990). Drugi pravijo, da je bil priliv vladnih sredstev možen, ker kulturne institucije, kot so opera, muzeji, ... itd. gradijo sliko mesta v globalnem pomenu in ustvarjajo pridih sofisticiranosti. Peck (2005) trdi, da nekateri mestni upravljavci izrabljajo Floridove argumente o ustvarjalnosti za upravičevanje vlaganja vladnih sredstev v lastne projekte in v svojo verzijo kulturnega razvoja, namesto da bi se finančna sredstva dodeljevala tudi v druge oblike razvoja; knjižnice, parke in rekreativna območja, ki niso profitna.

Še ena kritika, ki se nanaša na strategijo talenta, je pomislek glede predpostavke, da je to, kar je dobro za nadarjeni in ustvarjalni del družbe, dobro za vse. Življenjski slog ustvarjalnega razreda lahko spodkoplje potrebe ostalega dela družbe. Ko neka četrt postane popularna v očeh potrošniške kulture, se tam zvišajo cene najemnin in lahko se zgodi, da iz tega mesta izrinejo umetnike, ki v dotičnem predelu živijo in ustvarjajo zaradi nizkih najemnin. Pojav je na primeru prestrukturiranja Soha preučeval že Zukin (1995), ki pravi, da lahko ljudje s politično in ekonomsko močjo oblikujejo kulturo, saj imajo nadzor nad zgradbami, medtem ko je odprt javni prostor demokratičen. Vprašanja, kdo lahko nadzoruje odprt prostor in tako sooblikuje sliko mesta, so neskončna. Raziskave, ki jih je delal Zukin (1995) kažejo, da je javni prostor od sedemdesetih letih definiran na makro nivoju, kar nakazuje na dejstvo, da je javni prostor postal instrument mestnih oblasti in njihovih partnerstev.

Castells (1994) se je osredotočil predvsem na konflikte informacijskega mesta, ki

vodi v urbano dvojnost sodobnega mesta. V nasprotju s kozmopolitanizmom, ki je v neprestani navezi s širšim svetom (funkcionalno, socialno in kulturno), se lokalne skupnosti oklepajo svojega prostora kot zadnjega zatočišča pred silami na makro ravni, silami, ki oblikujejo njihovo življenje, brez možnosti vplivanja nanje. Medtem ko svetovljani oblikujejo zgodovino prostora, so skupnosti na nižji stopnički družbene lestvice iz procesa izključene, čeprav pripadajo istemu prostoru. (Castells v Smidt - Jensen 2007, 14)

Castells tako opozarja na potencialno destabilizacijo celotne družbe, ki lahko nastane zaradi razlik med posameznimi družbenimi sloji. To je v nasprotju s Floridovo pozitivno oceno raznovrstnosti družbenih slojev, vključujoč etnično raznolikost, ki jo sam vidi kot predpogoj za razvoj. Prikriti konflikti, ki nastajajo zaradi razlik, niso vključeni v Floridovo strategijo talentov, zato tudi niso predstavljene rešitve reševanja tovrstnih konfliktov. Najverjetnejši produkt Floridovega modela je tako multikulturen tematski park, kjer se različnost pojavlja v kontekstu porabe eksotičnih kulturnih produktov (Harvey 1990). Opozarja, da bi morali imeti priseljeni kulturni delavci (*immigrant cultural workers*) več identitet hkrati in naj ne bi predstavljali le stopnjo raznovrstnosti, za katero stremijo kulturne politike. Grajenje okvirjev interkulturalizma je izziv. Zaveda se, da bo potrebno narediti korak proti interkulturalizmu, ki gradi most med posameznimi sloji in ustvarja nekaj novega, da se bo lahko lokalna kultura preoblikovala. Ustvarjalnost je lahko spodbujena s strani fragmentiranosti, vendar zagotovo ne na podlagi marginalizacije (Landry in Wood 2008).

3.2.3 Strategija kulturnih grozdov

Včasih je bilo oblikovanje kulturnih politik zgolj vertikalno orientirano, predvsem v javnem kulturno-umetniškem sektorju. Dandanes pa je zaradi večjega obsega planiranja bolj orientirano k samemu procesu in ne le h končnim ciljem. Prav tako ima oblikovanje le-teh tudi večji ekonomski in prostorski učinek. Ravno ekonomski in prostorski učinki so bili v tradicionalnih pristopih obravnavani kot zunanji, danes pa so integralni del sodobnih kulturnih politik. Mommaas (2004)

pravi, da je strategija kulturnih grozdov naslednji korak pri uporabi kulture in umetnosti kot sredstev pri urbani regeneraciji. To pa je v nasprotju z uporabo signalnih projektov, spektakularnih festivalov in prireditev, ki so služili kot »mainstream« orodja za promocijo mest v preteklosti. Avtor nadaljuje, da je takšne vrste strategija: »... premik od oblikovanja prireditev obsežne potrošnje do bolj prefinjene politike, ki stremi h kreiranju prostorov, mestnih četrti in miljejev za kulturno produkcijo in ustvarjalnost« (Mommaas 2004, 508). Oblikovanje kulturnih grozdov je postalo novo alternativno sredstvo urbanega razvoja. Ta pristop zagovarja mešanje različnih kulturnih funkcij in aktivnosti, ki so povezane v različne prostorske forme - od produkcije do potrošnje, od gledališča do vizualnih umetnosti, od pop glasbe do alternativne »underground« glasbe, novih medijev itd. (Mommaas 2004).

Kulturni grozdi se v prostoru pojavljajo v različnih oblikah, od zgradb in velikih kompleksov, do celotnih sosesk in mestnih mrež. Pogosto se formirajo v opuščeni industrijskih kompleksih, ki ponujajo opcijo razvoja priložnostnih dejavnosti; bari, restavracije, galerije in ateljeji, »art« kino in celo športne dejavnosti kot npr. plezalne stene. Takšne dejavnosti, ki temeljijo na ponudbi raznovrstnih in izvirnih izkušenj, oblikujejo t. i. »krajine izkušenj« oziroma »*experiencescapes*« (O'Dell & Billing v Mommaas 2004).

Proces preoblikovanja se lahko začne kot okupacija prostora s strani »skvoterjev« in drugih neformalnih skupin, ki skozi čas prostor preoblikujejo v alternativno prizorišče kulture. Nekateri grozdi se lahko oblikujejo tudi kot plod načrtovanja revitalizacije mestnih četrti in krepite lokalne identitete s strani prostorskih planerjev. Drugi spet nastanejo kot plod privatnega investiranja s strani nekoga, ki se zaveda pomena kulturnega utripa kot privlačnosti za določeno skupino potrošnikov. Nekateri najbolj znani evropski kulturni grozdi, kot so *The Custard factory* v Birminghamu, *The Temple bar* v Dublinu, *The cable Factory* v Helsinkih, *The Westergasfabriek* v Amsterdamu, *Ticinese* v Milanu, *Hoxton* v Londonu, predstavljajo uspešen primer uporabe kulture in umetnosti v

urbanem razvoju. Pri nas, v Sloveniji, žal še nimamo tako eklatantnih primerov kulturnega grozdenja. Kljub temu pa obstajajo številni potenciali, ki bi takšen kulturni pristop lahko uporabili kot npr. stara tovarna Rog, Metelkova, stari Kino Šiška. Ker bom v nadaljevanju diplomske naloge, svojo pozornost usmerila predvsem na obravnavo mesta Koper, bi na tem mestu rada dodala, da obstajajo v Kopru številni zapuščeni industrijski obrati in objekti, ki bi lahko bili izrabljeni na bolj ustvarjalen način, vendar zaradi neustrezne obravnave fizično propadajo. Kot primer navajam le nekatere, kot so Servitski samostan v Kopru, stara tovarna Inde v industrijski coni Šalara, nekateri zapuščeni objekti v koprski luki itd.

Po Mommaasu (2004) kulturni grozdi predstavljajo novo obliko urbanih kulturnih politik, ki temeljijo na vertikalnih vidikih ideje o umetniškem procesu, ki so v veliko primerih obogatene ali celo nadomeščene z bolj razvojno usmerjenimi idejami (Mommaas 2004, 508). Tako novi akterji in novi interesi zapolnjujejo podsisteme urbanih politik kot na primer razvojne agencije, prostorski planerji in zasebni investitorji. Nov pristop, ki temelji na sodelovanju in razvoju ter je podkrepjen z novimi programi, je pripeljal do nekaterih negotovosti glede motivov in temeljev strategije. Dvomi so najbolj očitni glede ustvarjanja okolja visoke kulture, kar lahko privede do izključitve resničnih kulturnih in umetniških vrednot in nadomestitev le-teh s »hiper« instrumentalizirano kulturo in umetnostjo: »... kultura zavoljo decentralizirane »pokrajine potrošništva« (*»landscape of consumption«*), ki preskrbuje srednji sloj... [ter] do katere meje je kulturno podjetništvo le krinka za zatemnjeno družbeno podporo umetnosti« (Mommaas 2004, 509).

Nov pristop kulturnih grozdov predstavlja odmik od antagonistične dinamike med kulturo in ekonomijo in se razvija v smeri nove in bolj kompleksne interakcije med tema dvema sferama. Lahko bi pomenil novo relacijo med javnimi politikami, civilno družbo in oblikovanjem novih hibridnih form, ki bi pri oblikovanju pomena kulturnih politik imele enakovredno vlogo kot država (Lossely v Mommaas 2004).

3.3 NOVA KULTURNA PRIZORIŠČA MESTA

S tem, ko so je začela po letu 1960 umetnost seliti iz galerij v javne sfere mestnih trgov, parkov, železniških postaj, šol, bolnišnic, javnega transporta ipd., so postala umetniška dela izpostavljena širši javnosti in ne več hermetično zaprta v prostorih galerij. V javnem prostoru se danes pojavljajo provokativne in začasne stvaritve, ki so odgovor na družbena, socialna, kulturna in prostorska neskladja. Figuralne skulpture po javnih naročilih so v javni sferi zamenjale instalacije, performansi in urbane akcije. Tako so novo nastajajoča mestna prizorišča začela razvijati neodvisne dogodke, ki publiko soočajo s problematikami mesta in vzpodbujajo kritično oblikovanje javnega mnenja.

Sodobni urbani prostor je definiran na osnovi medsebojne komunikacije akterjev (Bugarič 2006; Hočevnar 2000). Namensko usmerjeni in nenamenski dogodki v mestih pospešujejo nastanek novih mestnih prizorišč in večajo zanimanje za njihovo obiskanost. Hočevnar (2000) definira urbana prizorišča kot kraje z namensko in nenamensko konstruiranimi dogodki, ki se realizirajo v odprtih (npr. celotno mesto, trg, del ulice, celotna ulica, dvorišče) ali zaprtih javnih prostorih ter v zasebnih prostorih z javnim dostopom (npr. restavracija, bar, gledališče ali zgolj gledališko preddverje, posebna priložnostna – dogodkovna scenska postavitvev, tematski park, nakupovalno središče). Definira jih kot celoto funkcijskih, simbolno-pomenskih in formalno-oblikovanih razsežnosti performativnega delovanja ter kot določen način družbene (re)produkcije prostorov v mestu (Hočevnar 2000, 139).

Zaradi prevelikega zgoščevanja vsebin in prenaseljevanja mestnih jeder se danes vse več vsebin seli na območje mestnega obrobja, kjer se zaradi razporejanja kapitala oblikujejo nove oblike mesta t. i. mesta potrošnje. Pomemben faktor, ki je povzročil proces selitve vsebin na obrobje, je razvoj boljše prometne infrastrukture, predvsem podzemne železnice v največjih mestih, večje število parkirnih mest itd. Ta proces je povzročil decentralizacijo

mestnih funkcij, mestno jedro pa je posledično izgubilo primarno in centralno funkcijo. V sodobnem mestu se zaradi pritiska komercializacije in decentralizacije oblikuje vse večja razlika med mestom potrošnje in mestnim jedrom. Na to kaže trend, da se mestna prizorišča v mestnem jedru prenašajo v mesto potrošnje, kjer se razvijajo tudi nekatere kulturne, izobraževalne in upravljavske funkcije novega mesta. Bugarič ugotavlja, da je

potrošno mesto tipičen primer podajanja kapitalistične iluzorne svobode, medtem ko se v resnici oblikuje prostor nadzora množice. Urbanistično načrtovanje izgublja svojo funkcijo, ker za to skrbi ekonomska regulativa prodaje in nakupa ... Kulturni nivo mesta potrošnje predstavlja osiromašena ponudba, ki stimulira potrošnika k še večji porabi. Poleg tega se institucije, ki ponujajo visoko kulturo v mestnem jedru, pod težnjo komercializacije komaj borijo za obstanek. (Bugarič 2006, 32)

Primer tovrstnega načrtovanja je tudi mesto Koper. Avtor nadaljuje, da je proces praznjenja mestnega jedra neizbežen, z ustreznimi strategijami pa je mogoče njegove posledice omiliti. Na tem mestu stopa v ospredje zavedanje o večjem pomenu revitalizacije in razvoju kulturnega dogajanja v samem mestnem središču, ki zadovoljuje vse bolj zahtevne uporabnike.

4 USTVARJALNOST, URBANA KULTURA IN RAZVOJ: PRIMER MESTA KOPER

4.1 OD USTVARJALNEGA DO VSEŽIVLJENJSKEGA OKOLJA

Najopaznejši slovenski avtor, ki se ukvarja s tematiko ustvarjalnosti in njenega vpliva na razvoj mest in organizacijo bivanja, je Z. Mlinar. Izbrala sem ga predvsem zato, ker poskuša navezovati koncepte ustvarjalnosti na mesto Koper oziroma na primorsko regijo. V letu 2008 je izdal tudi knjigo »Življenjsko okolje v globalni družbi«, v kateri je raziskoval prostorsko-časovno organizacijo bivanja na Koprskem in v svetu. V pripravi je tudi druga knjiga, kjer se bo osredotočal na obravnavo ustvarjalnega okolja v kontekstu obalnih mest in širše, kar je tudi glavni predmet mojega zanimanja. Žal pa knjiga še ni izšla, zato se bom v tem delu naloge opirala predvsem na avtorjeve raziskave o vseživljenjskem okolju in na članek »K ustvarjalnosti in inovacijam v vseživljenjskem okolju«, ki ga je Mlinar izdal za revijo Teorija in praksa. Rada bi izpostavila tudi Hočevarjevo analizo, ki jo je avtor opravil na primeru mesta Koper. Analiza je bila opravljena leta 1998 in nakazuje na nekatere družbeno-prostorske trende, ki so značilni za koprsko mestno jedro. Njune ugotovitve bom skušala povezati s teorijami, ki jih zagovarjata R. Florida in C. Landry in jih nato umestila v kontekst razvoja mesta Koper.

Podobno kot Florida in Landry, tudi Mlinar (2008b) definira ustvarjalno okolje kot možnost povezovanja raznovrstnosti. Nadaljuje, da kjer in kadar so te možnosti zamejene, je zamejena tudi ustvarjalnost. Najbolj ustvarjalno je torej tisto okolje, ki omogoča integralno vključevanje vseh življenjskih sfer (dela, bivanja, rekreacije in upravljanja) in ga lahko označujemo kot vseživljenjsko okolje (Mlinar 2008b, 227). Ustvarjalni etos (Florida 2005), ustvarjalni milje (Landry 2000), vseživljenjsko okolje (Mlinar 2008a), vsem izrazom je skupno, da obravnavajo isto tematiko le iz drugega zornega kota. Doslej je bila ustvarjalnost obravnavana predvsem kot dejavnost posebnega sektorja (npr. na področju umetnosti in

kulture) in posebne profesionalne kategorije ljudi. Podobno so tudi inovativnost in inovacije zamejevali na »inovativno okolje«, ki so ga upoštevali predvsem z vidika tehnološke sfere znotraj delovnih organizacij. Za Mlinarja je takšno definiranje ustvarjalnosti preozko. Nakazuje potrebo in možnost za poenoteno obravnavanje tehnološke inovativnosti in kulturno-umetniške ustvarjalnosti ter nujno vključevanje v prostorsko in urbanistično načrtovanje v času, ko je vsaj načelno že presežena conska organizacija prostora. Sodobno prostorsko planiranje je usmerjeno k »mešanim strukturam«, na to opozarja trend ustvarjanja vse več večnamenskih oziroma hibridnih prostorov, kjer je možna reintegracija dela, bivanja, rekreacije in upravljanja (Mlinar 2008b). Mlinar (2008a) v preučevanem koprskem prostoru opozarja, da se tudi pri nas zmanjšuje dosedanja enofunkcijska izključnost (v smislu ena funkcija, ena zgradba).

Avtor se sicer opira na Florido (2005, 5), ki poudarja ustvarjalne sposobnosti vseh ljudi in kritizira današnjo družbo, ki spodbuja le inovativne talente manjšine. Vendar dodaja, da je »za potrebe urbanistične prakse premalo, če samo ugotavljamo, kaj privlači ustvarjalne ljudi od drugod v določeno mesto in s čim jih lahko v njem obdržimo. Potrebujemo še bolj neposreden vpogled v okolje in v procese samega ustvarjanja. To pomeni, da moramo preseči kategorialne npr. profesionalne, institucionalne in prostorske zamejitve, ki so še zelo togo navzoče« (Mlinar 2008b, 234). Ustvarjalnost je prisotna tudi v kulturi bivanja in ne le pri posamezniku kot individuumom. Tudi vsako bivališče (hiša, stanovanje, soba) in njegova okolica predstavljata kontekst in predmet ustvarjalnega delovanja vseh ljudi.

4.2 USTVARJALNOST KOT POVEZOVANJE RAZNOVRSTNOSTI

Kot sem že na začetku naloge omenila, obstaja obrazec za uspešen razvoj mest in regij. To je tako imenovani Floridov *3T model* (tehnologija, talenti in toleranca). Obstajajo mesta z močno tehnologijo, ki pa niso zadosti odprta in tolerantna, da

bi pritegnila in obdržala vrhunske ustvarjalne talente. Druga pa so privlačna z vidika (raznoverstnosti) življenjskega sloga, primanjkuje pa jim tehnološke osnove oziroma inovativnosti. Po mnenju Z. Mlinarja (2008b) bi lahko sem uvrstili tudi naša obalna mesta. Ob predpostavki, da ta trditev drži, je nujno spoznanje, da prihaja do pogostejših inovacij ravno v krajih z različnimi mešanicami ustvarjalnih ljudi. Različne kategorije (tipe) ustvarjalnih ljudi z različnimi sposobnostmi in idejami, pa privlačijo mesta, ki so odprta, raznoverstna in hkrati strpna do raznoverstnosti. Raznoverstnost v mestu pa ne more obstajati brez mešane strukture prebivalstva. S tem mislim predvsem na priseljence od drugod, ki s seboj prinašajo različne izkušnje, talente in kulturne vrednote, ki v novem okolju vodijo do novih idej in priložnosti. Priseljenci v mesto prinašajo ustvarjalno in *inovativno odklonskost* in razkrivajo nove potenciale (Mlinar 2008b, 233). Eden značilnih primerov multikulturalizma, z najbolj heterogeno strukturo priseljenega prebivalstva v Sloveniji (Mlinar, 2008a), so ravno obalna mesta. Na to kaže že samo dejstvo, da spadajo mestna na obali v t. i. dvojezično območje, ki združujejo na enem mestu tako italijansko kot tudi slovensko kulturo.

4.2.1 Proces priseljevanja

Posebnost na območju nekdanje cone B po drugi svetovni vojni je bilo priseljevanje v izpraznjena mesta in zaposlovanje v novoustanovljena podjetja, ki pa so potrebovala bolj fizične kot umske delavce. Zaradi hitrega razvoja Luke Koper se je povečala potreba po novi delovni sili. V mestno jedro so se priseljevali predvsem delavci iz republik bivše SFRJ. Po ugotovitvah Mlinarja (1998) je delež priseljencev po drugi svetovni vojni znašal 54 %. Takšna zaposlovalna politika je pustila močan pečat na demografsko strukturo tudi v koprskem mestnem jedru. Struktura prebivalstva je postala enolična in manj zahtevna glede spremljevalnega (kulturnega, športnega, izobraževalnega) programa. To je tudi eden izmed glavnih vzrokov za opuščanje programske pestrosti (Bugarič 2006). Hkrati je priseljevanje vplivalo na (ne)izoblikovanje

urbanega načina življenja, saj je večina prebivalcev, priseljenih po letu 1945, prihajala iz podeželja.

Proces priseljevanja v smeri ustvarjalnosti in raznovrstnosti je spodbudila ustanovitev Univerze na Primorskem s sedežem v Kopru, ki predstavlja enega izmed najpomembnejših premikov. Prav z njeno ustanovitvijo se je pojavilo *kondenzacijsko jedro* za pritegovanje in uveljavljanje ustvarjalnih izobražencev. Podatki kažejo, da je bilo ob koncu leta 2007 že 370 zaposlenih (Mlinar 2008b, 229). Šele s tem je prišlo v ospredje, kako pritegovati in obdržati t. i. »delavce znanja« in kako le-ti lahko pripomorejo k ustvarjalnemu razvoju mesta. To dejstvo je bilo na Koprskem, pa tudi v slovenskem merilu, pred tem močno zapostavljeno – vsaj če primerjamo z ostalimi razvitimi državami. Tako je v kontekstu informacijske dobe in vključevanja v družbo znanja univerza dobiva vse večjo vlogo. Mlinar izobraževanje in raziskovanje ne razume kot ločene sfere same zase, temveč v prepletanju z bivanjem in kot sestavni del vseživljenjskega okolja, še posebej v okviru univerzitetnega mesta.

4.2.2 Odprtost in strpnost do raznovrstnosti

Poleg deleža priseljencev, ki so od vedno prispevali h gospodarski rasti, kulturni in intelektualni požitvi mesta, vpliva na raznovrstnost tudi delež, ki ga v mestu predstavljajo sicer diskriminirani geji in lezbijke. Po mnenju Floride je t. i. »gay index«, ki predstavlja enega izmed kazalnikov inovativnosti in ustvarjalnosti prostora. Mesta, ki so bolj odprta zanje, so tudi nasploh bolj odprta za ustvarjalne ljudi in inovacije; za takšna mesta so značilne nizke vstopne ovire za človeški kapital in visoka tolerantnost. Tako so priseljeni tujci hitro sprejeti kot domačini. Za območje Slovenske Istre je – glede na (ne)strpnost do različnosti – značilna velika razlika med mesti in podeželjem. Medtem ko je bila v mestih, z zelo heterogenim prebivalstvom dosežena relativno visoka stopnja sožitja, se je v vaških skupnostih dosti bolj obdržala tradicionalna izključenost do nedomačinov. Kljub temu, da se z leti strpnost do spolne drugačnosti v Sloveniji nasploh

povečuje, so še vedno prisotne ugotovitve, da na obalnem območju nekako še ni prišel čas, ko bi se bili istospolno usmerjeni pripravljeni javno izraziti, se vidno družiti ali organizirano nastopati. Predvsem zaradi majhnosti obalnih mest, ki ne zagotavljajo dovolj anonimnosti, kar ne daje potrebne varnosti. Obstaja izjema. V Mlinarjevi knjigi sem zasledila, da se je na Koprskem že pojavil »prvi gejevski penzion«, vendar v prikriti obliki. To sicer ne nakazuje na dejstvo, da se je odnos do raznovrstnosti življenjskih stilov spremenil. Če bomo skušali ugotoviti, da je Koper na poti, da postane t. i. *center ustvarjalnosti*, bo potrebna podrobnejša raziskava *kazalnikov ustvarjalnosti* (Florida 2005): delež delovne sile, ki pripada ustvarjalnemu razredu; delež inovacij; prisotnost visoko tehnološke industrije; raznovrstnost kraja, ki jo merimo z gej kazalnikom (gey index) kot približek odprtosti področja do različnih ljudi in idej. Do sedaj ni bila opravljena nobena tovrstna raziskava. Zato - na bazi konkretnih podatkov - ne morem trditi o stopnji ustvarjalnosti na območju mesta Koper. Lahko pa izpostavim številne potenciale, ki jih ima mesto – tako fizično kot družbeno - da vstopi v dobo ustvarjalnosti in razvija svoje inovativne zmožnosti.

4.3 MESTO KOPER IN RAZVOJNI POTENCIALI

4.3.1 Industrijsko območje luke

Posebnost koprskega in obalnega območja Slovenske Istre, je – vsaj v slovenskem merilu – njena izjemna privlačnost, ki vključuje tudi možnosti za dinamično gospodarsko in kulturno rast. Območje koprskih občin je hkrati del tistega nacionalnega ozemlja, ki ima za Slovenijo še poseben, simbolni pomen in predstavlja posebno simbolno vrednost (Mlinar 2008a, 72). Kljub temu pa se razvoj občine srečuje s številnimi neskladji. Danes podoba mestnega jedra kaže na neuravnovešenost delovanja mestnih akterjev. Že na prvi pogled lahko opazimo, da se v Kopru srečujeta dva med seboj ločena sistema – mestno jedro in industrijsko središče. Luka Koper predstavlja pomemben generator ekonomskega razvoja v mestu, ki pa vsaj za enkrat nima nobene vsebinske

povezave s samim mestom. Temeljna preobrazba v prostorski organizaciji današnjega časa (Mlinar 1996/2008a; Castells 1996) nakazuje prehajanje od *območne k omrežni* organizaciji dejavnosti in življenja. Takšna preobrazba že sama po sebi odgovarja na vprašanje, kako se bo v prihodnosti spreminjalo razmerje med mestom in pristaniščem. Za današnje stanje – gre za območno organizacijo – je značilna dinamika dogajanja na robovih (Mlinar 2008a), to je na razmejitveni črti med mestom in pristaniščem, pa naj gre za dogajanje, ki je za prebivalce mesta ugodno ali neugodno. Luka se v prid prebivalcev umika s severnega dela obale starega mestnega jedra, torej z območja, kjer je njena dejavnost prebivalcem mesta preprečevala neposredni stik z morjem. Na račun tega so se odprle nove možnosti za ureditev potniškega pristanišča, ki oživilja turizem na tem območju. Poleg tega je bila zgrajena tudi severna obvoznica ob starem mestnem jedru, ki je hkrati spremenila tudi fizično podobo samega mesta Koper ter spodbudila pretočnost območja.

Sodobno prostorsko planiranje je vedno bolj usmerjeno k »mešanim strukturam«, kar sem omenila že v uvodnem delu. Zato je pričakovati – kot to presoja strokovnjak Ludvik Hrvatin (v Mlinar 2008a) in na kar je opozarjal Hočevar (1998) – da se bo po vsej verjetnosti tudi koprsko pristanišče odpiralo in širilo navzven ter v svoje dolgoročno planiranje vključilo tudi mešano rabo pristaniškega prostora. Ta ne bo več služil le za pristaniške funkcije v ožjem smislu, temveč bo šlo za t. i. hibridno rabo prostora. V Luki Koper stojijo hale, ki bodo opuščene. V njih se lahko zgradijo in prestrukturirajo prostori za predavalnice univerze. V istem prostoru bi lahko bile razstave. V svetu se danes opuščene hale spreminjajo v galerije. To so funkcionalni prostori tako za univerzo kot za umetnost in kulturo. Lahko bi umestili ateljeje za umetnike; razvijali alternativno/neodvisno kulturo, glasbeno sceno, avdio-vizualne dejavnosti, plesne klube; izrabili funkcionalne prostore kot prepoznavne kulturo-umetniške objekte, ki spodbujajo ustvarjalnost in inovativnost. Hkrati pa so omenjene »mešane strukture« privlačne za turiste in na sploh turistično dejavnost v mestu.

Takšne vrste prostorske ureditve bi tako spodbudile povezavo pristanišča in mestnega jedra.

4.3.2 Mestno jedro in univerza

Problem mestnega jedra je v izrazitem pomanjkanju družbenih vsebin. Na to je opozoril že Hočevar, ki ugotavlja, da obstaja precejšnja neskladnost med zastarelo fizično urbano strukturo in družbeno dinamiko oz. spreminjajočimi se sodobnimi življenjskimi stili ter potrebami ljudi (Hočevar 1998, 81). Kot ugotavlja Bugarič (2006), je glavni vzrok v pomanjkanju komunikacije med političnimi, ekonomskimi in družbenimi akterji. Nadaljuje, da se urbanizem Kopra v veliki meri podreja političnim odločitvam, ki narekujejo usmerjanje razvoja. Leta 1986 je bil sprejet urbanistični plan razvoja mesta, ki je tekom let izgubil svojo osnovno vizijo, »ostalo je mnoštvo nepovezanih parcialnih načrtov« (Bugarič 2006, 56), ki se izvajajo neodvisno od potreb uporabnikov. Urejanje koprskega območja je odraz kratkoročnih interesov kapitala, ki so v zadnjih letih povzročili prostorsko in družbeno degradacijo mestnega jedra. Za reševanje trenutnega stanja bo potreben jasen koncept razvoja.

Nova mestna podoba mesta se je v zadnjih letih izoblikovala predvsem z umestitvijo univerze v mestno jedro, ki posledično spodbuja družbeno in kulturno dogajanje ter v mesto pripelje dodatno razvojno infrastrukturo. Univerzitetne vsebine pritegnejo v mestno jedro vitalno populacijo, ki spodbuja ustvarjalni proces razvoja (Florida 2005) in deluje kot generator mehke gentrifikacije (Hočevar 1998). Namen sodobne univerze ni samo v dvigovanju izobraževalne ravni. Univerza, kot integralni del mesta, prispeva k boljši kvaliteti življenja in kulturnim vsebinam, ponuja nova delovna mesta, večji odstotek mladega prebivalstva, ki popestri demografsko strukturo mesta. Hkrati pa ponuja možnosti za prenovo ali obnovo degradiranih objektov v mestu. Program univerze bi v Kopru zagotovil tudi večjo obiskanost in urejenost mestnih prizorišč (Bugarič 2006, 86). Večja kritična masa uporabnikov, nove aktivnosti ambientov in

dinamika družbenega dogajanja v mestnem jedru je zanimiva za nove investitorje, ki vlagajo kapital v razvoj dodatnih dejavnosti. Univerzitetni program so na ta način dopolnili s kulturnimi, gostinskimi, trgovskimi in športnimi dejavnostmi, ki se danes masovno razvijajo na mestnem obrobju (npr. v nakupovalnih središčih kot je Supernova, Mercator). Tako bi se zmanjšala izpraznjenost mesta, ki je posledica takšnega razvoja.

4.4 NOVE DRUŽBENE VSEBINE

Danes se družbene vsebine pospešeno razvijajo ob Pristaniški ulici, ki poteka ob morju in predstavlja t. i. mestno promenado. Začetek obalne promenade je ob mestnem kopališču, na severnem delu mesta, in predstavlja potencialno nadaljevanje po severnem robu območja prvega pomola Luke Koper, kjer poteka koprška severna obvoznica. Promenada se nadaljuje proti južni strani Vojkovega nabrežja, ki se nato usmeri mimo tržnice na območje priljubljenega koprškega sprehajališča ob Smedelski cesti.

Obalni pas mestne promenade je v zadnjih letih doživel korenito prenovo, kjer se razvijajo pretežno gostinske, trgovske in turistične dejavnosti. Ob obali se ponujajo številne možnosti za prirejanje različnih družbenih dogodkov, ki bi lahko predstavljali atraktivno ponudbo za uporabnike mesta. Izjemno kvaliteten poseg, tako z vidika družbene kot fizične prenove, predstavlja obnova nekdanjega skladišča soli ob Carpacciovem trgu. Objekt, ki se nahaja med obalno promenado na Pristaniški ulici in Carpacciovim trgom, je bil dolgo časa funkcionalno neizkoriščen. Vanj so bile umeščene družbene dejavnosti s slabo ponudbo. Prenova objekta in sprememba v prireditveno namembnost sta omogočili večjo interakcijo z uporabnikom ter pripomogli k boljši prezentaciji mestne podobe. S prenovo obalne promenade oz. z vzpostavitvijo inštitucije primorskega »corsa«, kot temu pravi Hočevar (1998), je bil dosežen eden glavnih revitalizacijskih ciljev, na katerega je opozarjal avtor že pred desetimi leti. S tem so bili »vzpostavljeni pogoji za povečevanje družabnosti zunaj doma, na oz. v

javnih in pol javnih mestnih prostorih« (Hočevar 1998, 81). Moje mnenje je, da so nove družbene vsebine v koprskem mestnem jedru povečale atraktivnost, raznovrstnost in vitalnost mesta, ki je hkrati tudi predpogoj, da se ustvarjalni proces sploh začne. Vendar bo v prihodnosti potrebno posvečati še več pozornost h kvaliteti in vsebini dogajanja. Predvsem glede umeščanja kulturnega, umetniškega, izobraževalnega in zabavnega programa v razvojne plane mesta Koper.

5 ZAKLJUČEK

Pričakovati je, da bodo mesta v prihodnosti vedno bolj konkurirala med seboj in promovirala svoje posebnosti oz. kvalitete. Predvsem pa bodo tekmovala v boju za pridobitev naziva »ustvarjalno mesto«, ki v rokah marketinga preoblikuje mesta v blagovno znamko. Na to kaže vedno večja tržna naravnost urbanega planiranja, ki promovira velike arhitekturne artefakte, z namenom spodbujanja ustvarjalnega razvoja. Vzemimo primer mesta Bilbao. Signalni projekt Guggenheimovega muzeja je sicer dosegel pričakovano revitalizacijo in vplival na gospodarski razvoj mesta, s seboj pa »prinesel« tudi masovno turistifikacijo. Zdaj - deset let kasneje - obisk muzeja upada. Izgubil je svojo začetno spektakelsko funkcijo. Na tem mestu se mi odpira vprašanje, kako naprej? Kaj ostane? Strinjam se, da je prihodnost sodobnih mest v umestitvi ustvarjalnost v svojo »genetsko osnovo«, kot pravi Landry (2000). Pri tem pa ugotavljam, da bo potrebno ustvarjalnost umestiti v vse sfere našega življenja (delo, bivanje, rekreacijo in upravljanje) in ustvariti t. i. *ustvarjalno vseživljenjsko okolje* (Mlinar 2008a). Kajti odprto in raznovrstno življenjsko okolje je tisto, ki najbolj vpliva na ustvarjalnost ljudi. Ljudem je potrebno ponuditi možnosti, da razvijajo svoj ustvarjalni potencial in ga tako pretvorijo v inovativne produkte.

Mesto Koper je v zadnjih letih doživelo korenite spremembe, tako v smislu družbene kot tudi fizične prenove. Premik v smeri ustvarjalnosti vidim predvsem v ustanovitvi Univerze na Primorskem, ki je spodbudila družbeno in kulturno dogajanje ter v mestno jedro pritegnila mlado in vitalno populacijo, ki je popestrila koprsko demografsko strukturo. Večji odstotek mladega prebivalstva, pa posledično zahteva potrebo po novih kulturnih, prosto-časovnih in zabavnih vsebinah. Menim, da Koper potrebuje prepoznaven objekt oziroma prostor za urbane kulturno-umetniške dejavnosti, kjer bi se mladi in potencialno ustvarjalni ljudje lahko zadrževali in izmenjevali ideje ter ustvarjali vrvež (»buzz«), ki ga mesto potrebuje. Potencial umestitve takšne vrste dejavnosti predstavljajo predvsem zapuščeni objekti v mestnem jedru ter koprsko pristaniško območje.

Trenutno se nove družbene vsebine razvijajo predvsem v mestni obalni promenadi, s tem Koper postaja bolj živahen, družaben in atraktiven. To pa ponovno nakazuje na uvodno misel, da so politike razvoja sodobnih mest vse pogosteje osnovane na ideji, da je privlačnost mesta za ljudi predpogoj za njegovo rast in uspeh. Kar je vsekakor nasprotno prepričanju, da je glavni kriterij za osnovanje uspešnega mesta njegova atraktivnost za priliv kapitala in rast novih podjetji (Florida 2005). Seveda obstaja še veliko problemov, s katerimi se bo potrebno soočiti v prihodnosti. Zato je še tako pomembno, da se mestni akterji zavedajo prednosti, ki jih prinaša koncept ustvarjalnega razvoja.

Mesto se bo moralo v prihodnosti še bolj nadlokalno in nadsionalno odpirati in vključevati v specializirana omrežja evropskih mest, predvsem na področju kulture, turizma in izobraževanja. Koper naj še naprej gradi na prepoznavnosti, tekmovalnosti in primerljivosti v smislu odpiranja navzven. Kajti »razvojna dinamika sodobnih mest je vedno manj neposredno odvisna od dejavnikov razvoja nacionalne države in usmerjevalne vloge njenih inštitucij, vedno bolj pa od sposobnosti avtonomnega in selektivnega vključevanja v transurbane, globalne integracijske procese« (Hočevar 1998, 87).

6 LITERATURA

Bibič, Bratko. 2005. Kulturna infrastruktura. V *KULTURA d.o.o.: materialni pogoji kulturne produkcije*, ur. Aldo Milohnič, 87 – 117. Ljubljana: Politike.

Bianchini, Franko. 1993. *Cultural policy and regeneration: The west European experience*. Manchester: Manchester University Press.

Bugarič, Boštjan. 2006. *Univerza in mesto: Univerzitetne vsebine kot generator družbenega dogajanja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.

Castells, Manuel. 1996. *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell.

Drucker, Peter. 1993. *Post – capitalist society*. New York: Harper Business.

DCMS Department for Culture, Media and Sport. 2001. *Creative Industries Mapping Document*. Dostopno prek: <http://www.culture.gov.uk> (12. april 2009).

Evans, Graeme. 2001. *Cultural Planning: An Urban Renaissance?* London: Routledge.

Florida, Richard. 2005. *Vzpon ustvarjalnega razreda. In kako ta speminja delo, prosti čas, skupnost in vsakodnevno življenje*. Velenje: IPAK.

Gligorijević, Žaklina 2007. Forces and trends shaping the contemporary city: the creative sector in creative cities. V *Cultural transitions in southeastern Europe. The creative city: crossing visions and new realities in the region*, ur. Nada Švob-Dokić, 19 – 38. Zagreb: Institute for international relation.

Hall, Peter. 1998. *Cities in civilization*. New York: Pantheon.

Harvey, David. 1990. *The condition of postmodernity*. Oxford: Blackwell.

Hočevar, Marjan. 1998. Analiza revitalizacijske problematike kopskega mestnega jedra; fizični prostor in družbene vsebine. *Anales* 12 (8): 79 – 94.

--- 2000. *Novi urbani trendi, Prizorišča v mestih – omrežja med mest.* Ljubljana: FDV.

Jacobs, Jane. 1984. *Cities and the wealth of nations.* New York: Random House.

Jerše, Špela. 2006. *Management mesta (town management) – revitalizacija starih mestnih središč.* Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Koželj, Janez. 2007. Opredelitev sodobnega mesta. V *O urbanizmu - Kaj se dogaja s sodobnim mestom?*, ur. Ilka Čerpe in Miha Dešman, 195-208. Ljubljana: KRT.

Landry, Charles. 2000. *The Creative City: A toolkit for urban innovators.* London: Earthscan.

--- 2006. *The Art of City-Making.* London: Earthscan.

Landry, Charles in Phill Wood. 2008. *The intercultural city: planning for diversity advantage.* London: Earthscan.

Mercer, Colin. 2006. *Cultural planning for urban development and creative cities.*

Dostopno prek:

http://www.culturalplanning-oresund.net/PDF_activities/maj06/Shanghai_cultural_planning_paper.pdf (9. maj 2009).

Mlinar, Zdravko. 1994. *Individuacija in globalizacija v prostoru.* Ljubljana: SAZU.

--- 1998. Bivalno okolje in družbeno – prostorske spremembe; Sociološki vidik prostorske organizacije v mestni občini Koper. *Annales* 12 (8): 61-78.

--- 2007. O prostorsko – časovnem (ne)redu ob »koncu velikih zgodb«. V *O urbanizmu - Kaj se dogaja s sodobnim mestom?*, ur. Ilka Čerpes in Miha Dešman, 341-366. Ljubljana: KRT.

--- 2008a. Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. Knj. 1, Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

--- 2008b. K ustvarjalnosti in inovacijam v vseživljenjskem okolju. Prostorsko-sociološki in urbanistični vidik. *Teorija in praksa* 45 (3/4): 227 – 248.

Mommaas, Hans 2004. *Cultural clusters and the post-industrial city:*

Towards the remapping of urban cultural policy. Dostopno prek:

<http://www.atlas-euro.org/pages/pdf/WUbarcelona/WU%20txt%20Zegers-Artikel%20Mommaas%20Urban%20Studies.pdf> (28.marec 2009).

Ravbar, Marjan. 2007. *Ustvarjalnost, sestavine uspešnosti družbenega razvoja Slovenije.* Dostopno prek:

http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/ib/2007/ib3-4-07.pdf (15. maj 2009).

Scott, Allen John. 2000. *The cultural economy of cities.* London: Sage.

Smidt-Jensen, Soren. 2007. *The roles of culture and creativity within urban development strategies. Outlining a theoretical framework for analysing Scandinavian cities.* Dostopno prek:

http://www.byforskning.dk/publikationer/Siden%20publikationer/Working%20papers/ssj_paper_sdu_endeligt_jan07.pdf (14. maj 2009).

Zukin, Sharon. 1995. *The cultures of cities*. Oxford: Blackwell Publishers.